

НАПУТНЯ М'ЯСНА ЇЖА З ПОХОВАНЬ КУЛЬТУРИ ЧЕРНЯХІВ — СИНТАНА-ДЕ-МУРЕШ

У статті проаналізовано наявність та склад м'ясної напутньої їжі у черняхівських похованнях з різних територій і статеві-вікових груп, можливий зв'язок вибору тварин з етно-культурними традиціями різних народів. Стаття продовжує започатковану авторами серію робіт, присвячених поховально-поминальним обрядам носіїв культури Черняхів — Синтана-де-Муреш.

Ключові слова: римський час, культура Черняхів — Синтана-де-Муреш, поховальний обряд, кістки тварин, напутня їжа.

Напутня їжа в похованнях є дуже давнім та поширеним звичаєм, який мав свою специфіку для різних культур, територій та часів. Вона була одним з елементів поховального ритуалу для частини населення культури Черняхів — Синтана-де-Муреш (далі — ЧСМ). Далеко не вся напутня їжа з давніх поховань залишає надійну інформацію, яку можуть засвідчити та використати для аналізу археологи. У запропонованій роботі використовуються дані лише стосовно кісток тварин та яєць птахів з поховань культури ЧСМ, які можна розглядати як рештки м'ясної напутньої їжі померлому. Найбільш впевнено ми можемо говорити про напутню їжу в контексті поховань за обрядом інгумації, коли кістки їстівної частини тварини супроводжуються ножем або знаходяться у посуду. Частина інформації відносно м'ясної напутньої їжі на сьогоднішній день є недоступною. Філейні частини туші тварини, тваринні жири, а також молоко практично не фіксуються археологічно. Додаткові дані може давати біохімічний аналіз відкладень чи нальоту на стінках посуду, який було розміщено у похованнях, але тут можна говорити швидше про перспективи досліджень. На сьогодні ж єдину достовірну інформацію відносно наявності м'ясної їжі в похованнях несуть саме кісткові рештки тварин та яйця птахів.

Історіографія. У роботах, присвячених поховальному обряду культури ЧСМ, м'ясна їжа відзначалася як одна з його характерних ознак. Зокрема вказувалося, що м'ясо (зазвичай використовувалися відрубви, біля яких нерідко знаходився залізний ніж) клали, як правило, біля верхньої частини кістяка (Сымонович, Кравченко 1983, с. 40).

Найдетальніше цю рису поховального обряду проаналізувала Г. Ф. Нікітіна, яка визначила призначення кісток тварин у могилах культури ЧСМ як заупокійної їжі, а не жертвоприношень або культу тварин; визначила видовий склад тварин та їх кількісний розподіл з переважанням дрібної рогатої худоби, птахів та яєць; вказала можливе розташування м'ясної напутньої їжі в могилі; відсоток поховальних комплексів з м'ясною їжею на найбільш повно розкопаних пам'ятках; час завершення використання цієї традиції в похованнях, орієнтованих на захід (Никитина 1985, с. 57, 58, табл. I, Ia, рис. 21).

У класифікації поховального інвентарю культури ЧСМ за його функціональним призначенням м'ясна їжа належить до ознак різновиду А, разом із посудинами-«приношеннями», які, як вважалося, відзеркалюють «відчужувану частку суспільного матеріального добра, яка регулювалася представниками общини» (Кравченко 1987, с. 211, 212). Наявність сталого взаємозв'язку поміж вказаними ознаками підтвердилося подальшими дослідженнями (Гопкало 2016). Напутню м'ясну їжу розглядали також в якості етнічного маркера, зокрема скіфосарматської ознаки (Гей 2002) або соціальної, зокрема такої, що маркує поховання найвищого рангу (Bierbrauer 1989).

Джерела. Нам видається доцільним розглядати інформацію стосовно м'ясної напутньої їжі у похованнях культури ЧСМ на тлі сучасних уявлень про тваринництво та мисливство.

1. Масовий археозоологічний матеріал з черняхівських пам'яток вперше проаналізував В. І. Цалкін (Цалкин 1966, с. 103—105). До аналізу ним були залучені матеріали з 23 пам'яток, але не всі вибірки були репрезентативними, і це варто враховувати при статистичному аналізі. З фауністичними матеріалами даної культури працювали: Н. Г. Тимченко (Белан), О. П. Секерська, О. П. Журавльов (Тимченко 1968; Секерская 1987; Белан, Журавлев 1992; Журавльов 2016). База даних палеозоологічного матеріалу з пам'яток черняхівської культури суттєво збільшилася, збільшився й обсяг інформації стосовно тваринництва та мисливства у населення близького та більш раннього часу як з території України, так і з сусідніх земель. Нові матеріали дозволили уточнити загальну картину та інколи по-новому поглянути на склад стада «черняхівців» в окремих регіонах.

2. Кістки тварин з поховань культури ЧСМ походять із закритих комплексів, і це дає певну перевагу при аналізі. Доступна інформація, на жаль, не є вичерпною: у низці випадків данні про кістки тварин в похованнях відсутні взагалі; інколи автори публікацій могильників обмежувалися тільки згадкою про знахідки кісток тварин без визначення їх виду, частіше відсутні дані про те, яку саме частину туші знайдено. Незважаючи на обмеженість даних, вибірка поховань культури ЧСМ з кістками тварин може використовуватися для аналізу.

Кістками тварин супроводжувалося 641 поховання, що складає приблизно 10 % від загальної кількості поховань культури ЧСМ. Нагадаємо, що нині досліджено біля 7000 поховань культури ЧСМ, але ми оперуємо даними 5600 опублікованих. Із них у 572 (88 %) випадках кістки тварин виявлено в інгумаціях, 65 (10 %) — у кремаціях.

У 100 похованнях м'ясна їжа описана як «кістка тварини», «кістки тварини», «лопатка тварини», «ребра тварини», «уламки ребер тварини», «скупчення кісток тварин», «дрібні кістки тварини»; «кістки тварин», «декілька кісток тварин», «уламки кісток тварин», «численні кістки тварин» тощо, без визначення видової належності.

Видова належність тварин визначена у 522 випадках. До їх складу входять як свійські, так і дикі тварини, а також собаки. Серед свійських тварин визначені: дрібна рогата худоба (вівця, коза), велика рогата худоба, кінь, птиця (яйця), серед диких: заяць, лисиця, бобер. Собак, диких тварин та, скоріше за все, коней автори не схильні розглядати у якості напутньої їжі, їм присвячена окрема стаття (Гопкало, Рудич 2017).

Стадо культури ЧСМ та склад напутньої їжі з поховань культури ЧСМ. Склад м'ясної напутньої їжі може дублювати відсотковий склад стада етнічної чи культурної спільноти, але він може істотно корегуватися сталими поховальними звичаями, появою нових культів чи релігійних уявлень, економічною ситуацією на даний момент, соціальною диференціацією. Інколи цікаві результати дає порівняння відсотків видового складу тварин, кістки яких були знайдені на території поселень, з кістковим матеріалом поховань або святилищ.

Велика рогата худоба (ВРХ). Серед свійських тварин, яких розводили носії культури ЧСМ, статистична перевага належала саме великій рогатій худобі, хоча можна фіксувати певні регіональні відмінності у її відсотках. ВРХ домінувала в стаді на пам'ятках Правобережжя, Лівобережжя Дніпра та у Молдові. Вона, за В. І. Цалкіним, в середньому по цим регіонам складає 40,5—45,5 % від загальної кількості стада (Цалкин 1966, с. 81). Істотно переважала ВРХ у населення Північного Причорномор'я (Секерская 1987). Статевий склад стада на черняхівських поселеннях дозволив дослідникам говорити про молочну галузь в тваринництві, бо серед кісткових решток домінують кістки корів. Відсоток биків та волів на поселеннях невеликий: для Правобережжя Дніпра він становить 3 %, для Молдови — 7 і 14 % відповідно.

ВРХ могла утримуватися як у стійлі, так і на випасі у теплі пори року. Значна кількість ВРХ у стаді, як правило, свідчить про осілий або напівосілий спосіб існування. Але за нагальної потреби її можна було переганяти і на далекі відстані.

Серед напутньої їжі в похованнях культури ЧСМ кістки ВРХ фіксуються у комплексах, що складають лише 10,7 % від загальної кількості. Кістки ВРХ знайдено у 56 похованнях: у 24 похованнях знайдено тільки кістки ВРХ, в решті випадків разом з кістками дрібної рогатої худоби, свині, курки, яйцями. Три поховання містили ліпний посуд вельбарської (Бирлад—Валя-Сяке 387) та сарматської (Гересень-Бузеу 14, Компанійці 124) традицій.

Дрібна рогата худоба (ДРХ) була другою за чисельністю у стаді культури ЧСМ на більшості ареалу. Для Лівобережжя вона складала 30 % стада, для Правобережжя — 27,5 %, для Молдови — 24,8 % (Цалкин 1966). На жаль, при поганій збереженості кісток палеозоологи не завжди можуть чітко диференціювати вівцю та козу. Тому більша частина кісток ДРХ входить в збірну серію.

Вівця, яку простіше утримувати, давала більш калорійне, ніж у ВРХ, м'ясо, вовну та невелику кількість молока. З її вовни могли виготовляти теплі тканини, а шкіру використовувати для пошиття теплої одягу. Вівцю часто називали годувальницею бідняків. Але для випасу вівця потребувала відкритих пасовищ, її краще було розводити в степу та лісостепу. Вівцю можна було переганяти на великі відстані, вона була і є досить популярною у народів степової зони та мешканців не вкритих лісом гірських масивів.

Коза давала м'ясо, молоко, вовну. Вона легше піддавалася дійці та давала більше молока, ніж вівця. Коза більш придатна для утримування в приміщеннях, вона є менш вибагливою до їжі, її було легше розводити в лісовій зоні, а також в північних широтах, ніж вівцю. Окрім того, вона також підходила для значних переходів. На поселеннях культури ЧСМ кількість овець та кіз приблизно однакова, інколи при значній перевазі (1—5 %) перших (Журавльов 2016, с. 292—304).

Кістки ДРХ знайдено в 258 (49,4 %) комплексах: в 165 випадках лише кістки ДРХ, у низці випадків від трьох або двох особин (поховальний комплекс Одая 4 вміщував кістки трьох особин ДРХ та крашанку; Лецкань 24, Міхелешень 72 — кістки двох особин); в деяких випадках зазначено приношення особин молодого віку (Слобозія-Кішкерень 18—20, 23, 24, Боромля 6, Піетриш 7). Утім, частіше трапляється поєднання ДРХ, курятини та яєць.

ДРХ домінує у складі напутньої їжі практично у всіх регіонах культури. Як вже говорилося, у більшості випадків ми маємо інформацію, яка не диференціює кісткові рештки дрібної рогатої худоби на вівцю та козу. Але при аналізі нечисленних вибірок, де така диференціація має місце, намічається певна тенденція: для Північного Причорномор'я та Середньої Наддніпрянщини більше можна говорити про вівцю, коза частіше фіксується у південно-західному регіоні культури. Найбільший відсоток

кісток кози припадає на могильник Михелешень в Бесарабії.

Свина. На поселеннях культури ЧСМ свиня впевнено тримається на третьому місці на більшості території України: 24,5 % на Правобережжі, 12,1 % на Лівобережжі Дніпра, 18,9 % в Молдові. Виняток становить Подністров'я, де свиня лідирує у стаді, хоча бик свійський поступається їй не сильно (Журавльов 2016).

Свина є дуже невибагливою до їжі, швидко розмножується та росте. Від неї отримують дуже калорійне м'ясо й сало, які при засолі довго зберігаються, жир, який використовують в їжу, для технічних потреб, у народній медицині та дуже міцну шкіру. Свина придатна для утримання у стійлі, але може досить тривалий час перебувати на випасах. Її добре розводити не тільки в лісостеповій, але й у лісовій зоні. Все це робило свиню популярною в лісових і холодніших районах Європи, хоча в Римі та Греції вона теж була популярною. Свина непридатна для довгих переходів, тому кочові народи її практично не розводили. Так, у Геродота існує згадка про те, що скіфи свиней не тримали.

Кістки свині траплялися у 50 (9,5 %) похованнях. У 31 випадку знайдено тільки свинячі кістки (Олександр Одобеску 21, Боромля 33, Будешть 358, Гаврилівка 68, Журавка 37, Канів 9, Косанове 1961/18 (7), 1961/21 (9), Михелешень 24, 40, 147, 248, 262, 269, 299, 333, 350, 374, 451, 456, 488, Нагірне 3, Одая 27, Переяслав-Хмельницький 1954/18, Рідний Край 3, Рудка, Спанцов 39, Тиргу-Муреш XIII, Успенка 921, Чернелів-Руський 34, 207), у тому числі молоді особи (Боромля 33, Гаврилівка 68, Косанове 1961/18 (7), Чернелів-Руський 34), у решті — разом з кістками ВРХ, ДРХ, курки та риби. П'ять з них (Гаврилівка 68, Косанове 1961/21, Рідний Край 3, Рудка, Чернелів-Руський 69) супроводжувалися вельбарським ліпним посудом.

Свині найчастіше зустрічаються в могилах на західній та південно-західній території ЧК. На цих землях вона має більший відсоток і у стаді. Треба відзначити, що на сусідніх західних територіях свиня домінує у стаді вельбарської культури. Населення Центральноєвропейського Барбарікума також в цілому широко практикувало в першу чергу розведення свиней (Белявцев 2016, с. 400).

Кінь. У складі стада культури ЧСМ кінь становить від 12 до 25 %. На жодному з поселень черняхівської культури кінь не є домінуючою твариною. Відсоток кісток коня в різних регіонах черняхівської культури варіює від 9,2 % на Правобережжі Дніпра до 15,8 % на Західній Україні та Молдові (Цалкин 1966; Журавльов 2016). Цікаво, що кількість кісток коня є більшою саме в західних регіонах, а не в південно-східних, чого варто було б очікувати. Серед черняхівських поселень найбільшу частку (25 %) кінських кісток виявлено на поселенні Сокіл. Це приблизно стільки, скільки фіксується на пам'ятках вельбарської культури. У вельбарській культурі кінь за кількістю у стаді займав друге місце (Белявцев 2016).

Коней використовували, головним чином, як транспортний засіб, можливо, для обробки ґрунту. М'ясо подекуди використовували в їжу, але це було традиційнішим для народів степу. Із свійських копитних тварин лише коні здатні тебенювати, що надає суттєву перевагу при міграціях, особливо на великі відстані.

Рештки коня в похованнях черняхівської культури трапляються нечасто (1,4 %), вони знайдені в одинадцяти похованнях культури ЧСМ (Бирлад—Валя-Сяке 473, Данчени 119, Журавка 31, Кам'янка-Анчокрак 32, Коблеве 20, Малаєшти 24, Михелешень 327, 340, Ранжеве 3, Тиргшор 210, Фурманівка 22), в тому числі складних конструкцій: катакомбі (Фурманівка 22), ямах з заплічками (Данчени 119, Кам'янка-Анчокрак 32), з заглибленням для кістяка (Коблеве 20); з дном, підмазаним глиною (Ранжеве 3); з кам'яним закладом (Коблеве 20, Ранжеве 3, Фурманівка 22); більш, ніж в половині випадків разом з кістками ДРХ.

Специфіка поховального обряду та концентрація знахідок решток коня у Північному Причорномор'ї, Бессарабії та Мунтенії свідчать на користь степової (пізньоскіфської та сарматської) традиції розміщувати їх в похованнях.

Утім, рештки коня в похованнях культури ЧСМ ми не схильні розглядати як саме напутню їжу, вони не супроводжуються ножами та не розміщуються у посуді або на блюді. До того ж, коли в похованні знаходяться неістивні частини (череп, кістки ніг), як, наприклад, в Данчанах, то скоріше за все, ці рештки несуть інше навантаження. Це саме стосується й окремих кінських кісток або зубів у похованні. Тут може працювати принцип «частка за ціле», тобто символізувати цілого коня. Коня, який фіксується в поховальних звичаях народів як півдня, так і півночі (балти, германці), скоріше, можна розглядати як супровід душі померлого, транспортний засіб для нього або жертвоприношення богам (Гопкало, Рудич 2017, с. 79—80).

Свійські птахи. Ми не маємо статистично достовірної інформації стосовно кількості кісток свійських птахів на поселеннях культури ЧСМ. Особливо цікавою була б інформація стосовно відсотку курей та водоплавних птахів (качок та гусей), а також диких птахів. Кури мають південне походження і в Європі з'явилися досить пізно: традиція розведення курей повільно поширювалася зі сходу через Грецію. При цьому присутність кісток птахів на поселеннях та могильниках не завжди може свідчити, що їх використовували для їжі. Ще на межі нової ери Цезар писав, що наприклад, у галів є кури та гуси, але вони не вживають їх у їжу, а тримають задля розваг (Цезарь 2011, с. 12).

Курей часто знаходять на античних пам'ятках Північного Причорномор'я. Широке розповсюдження вони мали в Римі. При цьому їх досить широко використовували в ритуальній практиці, при гаданнях. Курки, на яких гадали авгури, завжди були присутні в обозах римської армії (Тайлор 1989, с. 272).

Кури та гуси є у кістковому матеріалі з пам'яток вельбарської культури (Белявцев 2016, с. 400). Зро-

зуміло, що у кочовому середовищі (скіфському, сарматському) курка не була занадто популярною.

Пташині кістки в похованнях культури ЧСМ в низці випадків визначені як курячі. Найчастіше вони траплялися в могильниках Північного Причорномор'я. Пташині кістки знайдено в 113 (21,6 %) могилах, у 27 похованнях приношення обмежувалося тільки курятиною, стільки ж вміщували курятину та яйця.

На пам'ятках культури ЧСМ присутність кісток гусей фіксується в Малаєштах, а качок в Балцатах, тобто у південно-західній частині ареалу.

Гусей розводили на півдні Європи, їх вживали у їжу, а інформація про ціни на гусятину містилася навіть в едікті Діоклетіана 301 року, що регулював ціни. До речі, гусятину була істотно дорожче свинини. Наскільки велику частку складали гуси та качки в раціоні народів Центральної та Північної Європи у римський час, що викликало більшу зацікавленість мешканців цих земель — гусяче п'єр'я чи м'ясо, стосувалося це домашніх чи диких птахів, — на сьогоdnішній день відповісти важко. Знахідки решток крил гусей на окремих могильниках пшеворської культури цілком можуть бути пов'язані не стільки з традиціями саме напутньої їжі, скільки з іншими ритуальними практиками.

Яйця. Курячі яйця або яєчну шкаралупу знайдено у 113 (21,6 %) комплексах, в 47 (9 %) випадках у похованнях знайдено лише яйця, в решті разом з м'ясною їжею. В деяких випадках вказано їхню кількість: 2, 5, 10—12, 11 (2 — Бережанка 8, Нагірне 62, 2 гусячі яйця — Ізвоаре VIII, 5 — Маслове 83, не менше 10 — Фурманівка 22, 11 — Барча 96, 10—12 — Каборга 10). Однак при наявності решток яєчної шкаралупи не завжди знаходимо дані про те, яким саме птахам належали ці яйця.

Інформація стосовно знахідок яєць в хронологічно близьких культурі ЧСМ похованнях низки етнічних груп Європи, які практикували трупоспалення, відсутня, бо в кремаціях шкаралупа яєць, які пройшли через вогонь, не зберігається. Яйця фіксуються на могильниках пшеворської культури, але питання про те, чи виступали вони як напутня їжа, а чи несли інші навантаження, залишається відкритим.

Найчіткіше присутність яєць фіксується в античних поховальних традиціях. Яйця займали суттєве місце в культі мертвих (Кагаров 1913; Зубарь 1982, с. 114), а також входили до традиційної римської поминальної їжі.

Цілком вірогідно, що традиція класти яйця в могилу з'явилася у носіїв культури ЧСМ завдяки античним впливам, а їхня функція могла бути ширша, ніж виключно напутньої страви.

Дикі тварини. Відсоток кісток диких тварин на черняхівських поселеннях був невеликим (3—5 %), за винятком вже згаданого поселення Сокіл. У полюванні «черняхівців», за даними палеозоології, домінує м'ясний, а не хутровий напрям (Журавльов 2016, с. 302).

Як зазначалося вище, лише п'ять поховань культури ЧСМ містили кістки диких тварин. Однак

питання про їх використання як напутньої їжі залишається дискусійним.

Підсумовуючи, зазначимо, що видовий склад тварин, які використовувалися як напутня страва в похованнях культури ЧСМ (у відсотках), в цілому не співпадає з видовим складом на поселеннях цієї культури (у відсотках). Якщо на більшості території культури ЧСМ у стаді домінує ВРХ (40,5—45,0 %), то серед напутньої їжі вона зустрічається лише в комплексах, що складають 10,7 %. Тобто, різниця дуже суттєва.

Серед напутньої їжі в похованнях культури ЧСМ впевнено лідирує ДРХ, яка складає 49,4 % від загальної кількості. Але у стаді тварин черняхівців ДРХ становить 24,6—30 %. Тобто, різниця є істотною.

Свиня в похованнях культури ЧСМ зафіксована у 50 комплексах, що становить 9,5 % від загалу розглянутих нами комплексів. У складі черняхівського стада свиня становить від 12 до 25 %.

Рештки коня в похованнях культури ЧСМ трапляються не часто (1,4 %), хоча у стаді кінь становить від 12 до 25 %.

Диспропорція між часткою певного виду тварин у складі стада та часткою цього ж виду в складі м'ясної напутньої страви у культурі ЧСМ може мати різні пояснення.

Цілком ймовірним видається економічна мотивація, це в першу чергу стосується обмеження використання м'яса ВРХ. Якщо з тогочасного бика можна було отримати біля 150 кг корисного м'яса, зі свині — 80 кг, то з вівці та кози лише 20 кг (Цалкин 1966). Зрозуміло, що і вартість бика була значно вища. До того ж, носії культури ЧСМ розводили худобу молочного напрямку, тобто у стаді переважали корови, яких взагалі на забій пускали рідко. Можливо, саме економічна ситуація в черняхівському середовищі змушувала бути більш ощадливими при організації поховальних заходів. Так, як свідчать писемні джерела, виключно з економічних міркувань правилами славетного афінського законодавця Солон було заборонено забивати ВРХ для поминальних заходів, хоча її забій вважався бажанішим, ніж ДРХ (Суриков 2002, с. 8—21; Русяєва 2013, с. 53).

Заслугує на увагу ще один важливий аспект вивчення тваринних кісткових решток, а саме — урахування тривалості життя та поколінь свійських тварин (Клейн 2015, с. 85), що мало би істотним чином вплинути на загальні висновки. Оскільки в наведених вище монографіях (Цалкин 1966; Журавльов 2016) цей момент не враховувався, реконструйований склад стада культури ЧСМ не відповідає реальному. виправити цю похибку наразі не є можливим, оскільки в нашому розпорядженні є підсумкові висновки, інтерпретація наявних матеріалів. Якщо ж звернутися до першоджерел, з'ясується, що інформації щодо умов знахідок тваринних решток на черняхівських селищах недостатньо для вирішення такого завдання. Ситуація з кістковими рештками, що походять з поховань, дещо краща, оскільки можна розкласти їх за хроно-

логією, втім, це не сприятиме реконструкції складу черняхівського стада.

Майновий аспект. Існує думка, що приношення м'ясної їжі є ознакою поховань найвищого соціального рангу (категорії Ib, за Ф. Бірбрауером) (Bierbrauer 1989, S. 70, 71; Гопкало 2016, с. 71, 75, табл. 2).

Проведене дослідження соціальної стратифікації носіїв культури ЧСМ (Гопкало 2016) підтвердило деякі припущення висунуті раніше, наприклад, що ознаки виду А — «посудини-«приношення»» та «м'ясна їжа» тісно пов'язані та, скоріше за все, віддзеркалюють *«відчужувану частку суспільного майна, що регулювалася представниками общини»* (Кравченко 1987, с. 211, 212). Виняток складають поховання раннього етапу черняхівської культури, що супроводжуються м'ясною їжею, але не містять посудин-«приношень». Це можна пояснювати відсутністю потрібної кількості посуду для поховальних потреб у першій генерації мігрантів або тим, що регламентація поховального інвентарю складалася в пізніший час. Так чи інакше, але м'ясною їжею супроводжуються поховання категорії Па, за Ф. Бірбрауером, які належать представникам обох статей та різних вікових груп (Гопкало 2016, табл. 1).

Було розглянуто кореляцію випадків наявності м'ясної їжі в похованнях, з яких є статеві-вікові визначення, з присутністю в могилах срібних виробів. За результатами цього аналізу, у порівнянні з усім черняхівським загалом, концентрація срібних виробів виявилася завищеною у похованнях жінок (17 %) і, особливо, дітей першого дитячого віку (20 %) та дітей другого дитячого віку (37 %) з тих могил, які містять м'ясну напутню їжу.

Статеві-віковий аспект. Вибірка поховань з м'ясною їжею та з антропологічними визначеннями статі та віку становить 230 випадків. М'ясна їжа була присутня в усіх статеві-вікових групах. Кількість чоловічих та жіночих поховань з напутньою м'ясною їжею приблизно однакова (84 і 98 випадків). Це може свідчити про досить високий статус жінок в тогочасному суспільстві. В дитячих похованнях м'ясна їжа частіше зафіксована в могилах дітей першого дитячого віку (35 випадків), ніж у похованнях дітей другого дитячого віку (13 випадків). Однак треба пам'ятати, що в популяціях черняхівців смертність дітей у віці *Infantilis I* була більшою, ніж *Infantilis II*. Але у будь-якому разі, в дитячі могили (з урахуванням демографічної ситуації) м'ясну їжу ставили рідше, ніж в могили дорослих. Досить цікавим є той момент, що м'ясна напутня їжа супроводжувала поховання дітей віком до одного року, тобто віку, коли дитина знаходилася на грудному вигодовуванні.

З могил, де присутні пташині яйця, більшість належить дітям (50,6 %), головним чином, *Infantilis I*, решта — порівну чоловікам та жінкам різного віку.

Територіальний аспект. У похованнях культури ЧСМ напутня м'ясна їжа присутня практично на всій території її поширення. Нижче наводимо її склад за регіонами.

Західне Поділля. ДРХ, свинина, курятина, пташині яйця.

Східне Поділля. ВРХ, ДРХ, свинина, курятина, пташині яйця.

Середня Наддніпрянщина. ДРХ, свинина, конина (Журавка), курятина, пташині яйця.

Дніпровське Лівобережжя. ДРХ, курятина, пташині яйця, ВРХ, свинина.

Надпоріжжя, Нижня Наддніпрянщина. ВРХ, ДРХ, свинина, курятина, пташині яйця.

Північне Причорномор'я. ДРХ, конина, курятина, пташині яйця. Тут відсутні кістки свині та рідко траплялися кістки ВРХ.

Бессарабія. ВРХ, ДРХ, свинина, конина, курятина, пташині яйця.

Мунтенія. ВРХ, ДРХ, свинина, конина, курятина, пташині яйця.

Трансильванія. Свинина, ДРХ, курятина.

Кількість випадків фіксації напутньої м'ясної їжі в різних регіонах відрізняється. Найчастіше напутня м'ясна їжа зустрічається у південно-західному регіоні ЧСМ, а, точніше, на землях Молдови, Румунії та західної частини Північного Причорномор'я. Найменший відсоток м'ясної їжі зафіксований на Правобережжі Дніпра, і це при наявності великих і таких добре досліджених могильників, як Журавка, Велика Бугаївка та Черкаси-Центр.

Відзначаються певні тенденції при виборі напутньої їжі. Так, у Північному Причорномор'ї та Середній Наддніпрянщині віддавали перевагу баранині. Кістки кози частіше фіксуються в південно-західному регіоні культури. Рештки свині найчастіше зустрічаються в могилах на заході та південному заході ареалу культури ЧСМ. Тобто, у степовій зоні частіше використовувалася вівця, у Північному Причорномор'ї (за винятком західної частини) рідко для напутньої їжі обиралася свиня. Кури та курячі яйця присутні в усіх регіонах культури, але їх максимальна концентрація припадає на південні райони. Ландшафтно-географічний фактор, як і економічний, цілком міг впливати на видовий вибір тварин для напутньої їжі, але, ймовірно, існували й інші мотиви.

Культурний аспект. При виборі м'яса для напутньої їжі важливу роль можуть відігравати культурні традиції народів, представники яких входили до складу населення культури ЧСМ. Культура була поліетнічна, у складі її носіїв вбачають готів, слов'ян, балтів, пізніх скіфів, сарматів, вихідців з античного середовища (Магомедов 2001; Рудич 2014).

Бик був бажаною твариною в жертвоприношеннях та на поховальному бенкеті різних народів як Європи, так і Сходу.

Використання вівці як жертви, страви поховального бенкету та напутньої їжі також було поширене, але все ж можна відзначити, що пріоритет їй надавали на Сході та Півдні.

Вужчий ареал «шанувальників» був у свині. В окремих народів півдня вона вважалася й вважається нечистою твариною. На сьогодні ми схилиємося

до думки, що присутність м'яса свині в похованнях переважно пов'язана з центрально-європейською та північними традиціями. Можливо, з західними та північними традиціями варто пов'язувати і присутність кози у похованнях черняхівської культури.

Кістки птахів в похованнях культури в низці випадків визначені як такі, що належали курям. Найбільша їх концентрація припадає на Північне Причорномор'я. Яйця зустрічаються в похованнях усього ареалу, але найбільша їх концентрація також припадає на південні пам'ятки. Скоріше за все, ми маємо справу з античними впливами. Яйця досить часто зустрічаються на могильниках античних міст (Папанова 2006, с. 211).

Тварини зі складу м'ясної їжі та давні культури. Поховальна обрядність, як свідчать писемні джерела та матеріали етнографії, наскрізь просякнута символікою (Тайлор 1989). За римської доби тварини у народів Європи вже тільки зрідка розглядалися як божества, а вважалися вже, головним чином, символами та атрибутами божества. В різних культурах кількість тварин, які були пов'язані з окремим божеством, була неоднакова. Наприклад, в грецькій релігійній традиції навіть собаки різних порід, різного функціонального призначення та навіть різного кольору були присвячені різним божествам (Кагаров 1913, с. 227). Зрозуміло, що писемна інформація для дослідження слідів давніх культів тварин для Давніх Греції та Риму більш розлога, чого не можна сказати про варварський світ. Тут ми можемо спиратися на поодинокі повідомлення античних авторів, а також епоси доби середньовіччя та фольклор народів Європи. Пов'язувати конкретний археологічний матеріал з цією групою джерел завжди треба з великою обережністю. Будь-які реконструкції релігійного та духовного життя давніх народів є значно більш хиткими, ніж реконструкції технологій та соціальної структури. Особливо це стосується поліетнічних культур (до яких належить і культура ЧСМ) та тих, які знаходилися на перетині культурних впливів різних народів. Але це не значить, що спроби таких реконструкцій не треба проводити. У нашому випадку йдеться, скоріше, про постановку проблеми.

Напутня їжа в різних культурах могла дублювати меню поминального бенкету та склад жертвоприношень богам та померлим. Вона могла складати частину поминального обіду, хоч могли спостерігатися і певні відмінності. Якщо частина забитої худоби йшла на пожертву богам, а частині туші використовувалася у якості напутньої їжі, то можна спробувати з'ясувати, чиїм ритуальним традиціям та тваринам яких богів віддавало перевагу населення даної культури.

Велика рогата худоба. Давній культ бика сягає своїм корінням найдавніших землеробських та скотарських культур. Він мав дуже широке розповсюдження та охоплював великий індоевропейський загаль. Бики були пов'язані з солярними та землеробськими культами, а також богами найвищого рангу в божественній ієрархії. У греків та римлян бик був пов'язаний з культами верховних божеств

Зевса та Юпітера. Саме бики вважалися в античному світі найбільш жаданим жертвоприношенням богам та тваринами, котрі використовувалися для тризн (Кагаров 1913; Суриков 2002, с. 8—21; Русаєва 2013, с. 53).

На Сході бик був пов'язаний з культом Митри, який розповсюдився на досить великі території, в тому числі і на західні.

Сліди культу бика фіксуються у Центральній та Західній Європі серед європейських кельтів. Зображення бика з трьома птахами поряд із богами Езусом, Юпітером та Вулканом на одному з олтарів у Галії дало підставу дослідникам бачити в ньому священну тварину. Бик був дієвою особою в друїдських церемоніях та був присутній на галльських монетах. На бронзовому зображенні трьохрогого бика клялись кімбри, кельтизовані германці (Маккалох 2004, с. 179). Кістки бика знаходять на святилищах, які пов'язані з кельтами чи населенням, яке зазнало кельтських впливів.

В давній германській міфології чітких слідів культу бика не зафіксовано. Але кістки ВРХ присутні на об'єктах, що розглядаються як святилища германців, хоч і не є там домінуючими. Так, Х. Янкун простежив співвідношення кісток на поселеннях та болотяних святилищах і отримав цікавий результат. На поселеннях ВРХ складає 60 %, а на святилищах кістки ВРХ становлять лише 11—25 % (Jankuhn 1967, S. 131; Русанова 2002, с. 59, 98).

З культом матері-землі у германців, можливо, була пов'язана корова. Тацит описав ритуальні церемонії поклоніння лангобардів та інших племен богині плодючості та землі Нертус та відзначив, що візок богині був запряжений коровами (Тацит 1993, с. 353).

На слов'янських культових місцях домінує саме ВРХ (Русанова 2002, с. 98). Тобто, вподобання багатьох народів бачили бика бажаною жертвою, але життя диктувало свої правила. Богом могли віддавати краще, а от свої померлі були здатні оцінити ситуацію за людськими мірками.

Коза. Коза та козел активно фігурують у міфології давньої Європи. Саме коза вигодовувала Зевса і саме за це їй було присвячене сузір'я на небі, саме з її шкіри була зроблена егіда, а «ріг достатку» є також рогом кози. Ця тварина була пов'язана з культами Діоніса та Артеміді (Кагаров 1913, с. 265). Кістки кіз домінують у ботрасах храмів Артеміді, який коза була присвячена.

Те, що для груп Північної Європи коза була ранішим і поважнішим персонажем, ніж вівця, може свідчити міфологія. Так, у германській міфологічній традиції на козлах їздив бог Тор. Козли були також пов'язані з плодючістю та були вічною їжею Тора, який повертав до життя з'їдених кіз (Русанова 2002, с. 58). У Старшій Едді кораблі поетично називаються «козлами хвиль». Кістки кіз часто зустрічаються на могильниках германців. У міфології давніх балтів козел був другою, після коня, шанованою твариною. Козел супроводжував Бога грому, а також вважався символом чоловічої сили та віщуном погоди (Гимбутас 2004, с. 208). В

обрядових дійх, піснях та казках слов'янських народів коза є одним з найповажніших та активних персонажів.

Випадки присутності саме кісток кози у похованнях на могильниках культури ЧСМ фіксуються переважно у південно-західному регіоні. Це може свідчити про шляхи проникнення традиції надавати перевагу саме цій тварині.

Вівця. Вівця є досить поширеною жертвовною твариною у представників різних культур та різних хронологічних періодів не тільки Європи, але й Азії. Однак у міфології народів Центральної та Північної Європи вівця не залишила надто помітного сліду. Це можна зрозуміти, бо вівця вимагає для випасу відкритих пасовищ, тому в лісових масивах її розведення було не таким популярним. І тоді, коли інші тварини більш активно входили до міфологічного простору, вівця не була тут таким важливим персонажем. Проте, зустрічаються кельтські зображення бараноголової змії, її розглядають як поєднання змії — хтонічної тварини — з бараном, якого жертвували померлому (Маккалох 2004). Кістки вівці зустрічаються на святилищах, пов'язаних з кельтськими, германськими, слов'янськими та балтськими групами.

У Давній Греції баран був пов'язаний з Гермесом, який, окрім всього, був провідником душ в царство Аїда. Вівця широко використовувалася в Елладі на поминальних заходах та для жертвоприношень. Але ця традиція вводилася більше з огляду на режим економії, інколи майже примусово. Хтонічне значення вівці як жертви померлому, досить часто демонструє її зображення на гробницях. У Римі вівця грала значну роль в культях Манів та Ларів (Кагаров 1913, с. 263). Тобто, вівця була пов'язана з вшануванням померлих предків.

Стосовно цілої низки іраномовних народів Європи (скіфи, сармати, алани), то, на превеликий жаль, ми маємо значно менше інформації, щодо їх релігійних уявлень. Тим не менш, зображення вівці потрапило на знамениту скіфську пектораль, яка явно несе сакральне навантаження, вівцю використовували в якості напутньої їжі скіфи, пізні скіфи та сармати.

Дещо пізніше образ жертвовного ягняти прийшов в Європу з Близького Сходу разом з християнством — вівця міцно вкоренилася у християнській символіці.

Свиня. Свиня однозначно не входила до групи улюблених тварин кочовиків. Серед низки народів півдня існувала заборона на вживання її м'яса як нечистої тварини. Але свиня була популярна серед осілих груп та народів лісової зони. У греків вона була одним із символів плодючості та була пов'язана з кельтами Деметри та Афродіти. В римських сатурналях свиня використовувалася в якості жертвовної тварини (Кагаров 1913, с. 268). Поміж народів Європи найбільш популярною свиня була у кельтів. У них існував бог-свиня Моккуса. В уельських історіях свиня походила з Елізіума. Кабан був божественним символом на монетах та олтарях. На кельтських святилищах серед кісток тварин домі-

нують кістки свині. Кістки свині, інколи кремовані знаходять на кельтських могильниках. Поховання свині фіксуються окремо або разом з людиною. Магічна свиня була безсмертною їжею кельтських богів (Маккалох 2004). Вічного кабана їли також герої на вічному бенкеті у Вальгхалі. Тобто, свиня в центрально-європейській та північній традиції була пов'язана з ідеями безсмертя, можливо, її забій на поховальні заходи міг носити певне сакральне навантаження.

Яйця. Найбільш чітко яйця пов'язані з античними поховальними традиціями. Яйце займало суттєве місце в культі мертвих (Кагаров 1913; Зубарь 1982, с. 114). Дослідники вважають, що воно могло бути апотропеем або виконувати функції очищення. В орфіко-піфагорійському вченні воно було пов'язано з ідеєю відродження (Папанова 2006, с. 211). Цілком імовірно, що традиція класти яйця в могилу з'явилася у носіїв культури ЧСМ в результаті саме античних впливів, і, можливо, вони не були виключно напутньою стравою.

Більшість тварин, кістки яких трапляються в похованнях культури ЧСМ, можуть бути пов'язані з кельтами плодючості або хтонічними кельтами.

Хронологічний аспект. Відсоток поховань з м'ясною напутньою їжею, скоріше за все, міг істотно коливатися на різних хронологічних етапах. Період формування черняхівської культури був пов'язаний з переселенням великих груп. Процес переселення народів за римської доби на прикладі гелетів досить докладно описав Юлій Цезар (Цезарь 2011, с. 40—53). Воно було справою досить довгою та складною. Переселенці рухались, очевидно, зі своєю свійською худобою. Цікаві результати дав аналіз палеозоологічного матеріалу з черняхівських поселень. Дослідники вважають, що худоба у носіїв черняхівської культури мала менші розміри, ніж були у худоби більш ранніх лісостепових скіфів і «зарубинці», а також у більш пізніх слов'ян. Отже, ніякої спадкоємності в складі худоби між ними не спостерігається. Складається враження, що носії культури ЧСМ були якимось особливим народом, який не мав в тваринництві ніяких зв'язків ні з попередніми, ні з наступними племенами (Белан, Журавлев 1992, с. 126). На превеликий жаль, автори не мали порівняльного матеріалу з більш західних та північних територій, з яких, можливо, мало свої генетичні витоки стадо «черняхівців».

При довгих переходах, які супроводжували міграції, частина тварин використовувалася в якості харчових запасів на дорогу, а ті, що перенесли довгий шлях, на перших порах дуже цінувалися, тому, можливо, використання їх як напутньої їжі було обмежене.

На матеріалах антропології фіксується, що частина черняхівського населення була морфологічно близька та, скоріше за все, генетично пов'язана з населенням вельбарської культури та сформувалася на центральноєвропейській основі (Рудич 2004). Як ми вже говорили, населення центральноєвропейського походження надавало перевагу у складі стада свині. У зв'язку з тим, що цю тварину досить важко

переганяти на значні відстані, групи мігрантів із заходу та мігранти в межах культури ЧСМ були, можливо, змушені, особливо в певні періоди, відмовитися від своїх традиційних харчових вподобань.

На жаль, за відсутності репрезентативної вибірки матеріалів з ранніх поховань ЧСМ провести порівняльний аналіз та прослідкувати часову динаміку наявності напутньої їжі в поховальних комплексах на сьогодні важко. На цю динаміку могли впливати зміни в культурних та релігійних уявленнях. Це добре ілюструє порівняння відсотків наявності м'ясної напутньої їжі в похованнях з північною та західною орієнтацією померлих. Якщо західна орієнтація померлих пов'язана з поширенням християнства, то і відмова від супутньої їжі стає зрозумілою.

Висновки. Традиції напутньої м'ясної страви були поширені на всій території існування культури ЧСМ, але відсоток таких поховань не є великим. Найбільша їх концентрація виявлена в південно-західній зоні поширення культури, а найменша — в Середній Правобережній Наддніпрянщині.

М'ясна страва знаходилася як в чоловічих, так і в жіночих похованнях, рідше в дитячих. М'ясна їжа є надійною ознакою високого соціального статусу.

У складі м'ясної їжі зі значною перевагою домінує ДРХ, далі йдуть птахи, пташині яйця, ВРХ, свині. Хоча в стадії культури домінувала ВРХ, але вибір напутньої їжі, скоріше за все, корегувався економічними чинниками.

Серед ДРХ більша концентрація кози у похованнях зафіксована в південно-західному регіоні ЧСМ (Молдова). Ця традиція, можливо, має західні корені. Із західною традицією (центральноєвропейською або північною, можливо, вельбарською) може бути пов'язана і присутність свині серед напутньої їжі.

Коні в похованнях культури ЧСМ могли виступати, скоріше, як супутня тварина, хоча не можна повністю виключати їх використання як страви. Такі поховання сконцентровані у Північному Причорномор'ї. У низці випадків присутність кісток коней у похованнях корелює з типами поховальних споруд, характерних для пізніх скіфів та аланів. Це дає підстави пов'язати цю традицію зі степовим світом.

Яйця в похованнях культури ЧСМ присутні в могилах людей різного віку і статі, але частіше за все вони знаходяться в дитячих похованнях. Найбільша концентрація поховань з пташиними яйцями виявлена у південних районах розповсюдження культури. Скоріше за все, ця традиція є наслідком античних впливів. Можливо, не в усіх випадках яйця були напутньою їжею, а їх присутність несла інші навантаження.

Тварини, рештки яких фіксуються в похованнях культури ЧСМ як напутня їжа, в міфології європейських народів переважно пов'язані з хтонічними культурами, культами плодючості, звичаями вшанування предків, з ідеями безсмертя і воскресіння.

В західноорієнтованих похованнях напутня їжа зустрічається рідко, що цілком може бути пов'язано з поширенням християнських традицій.

Література

- Белан, Н. Г., Журавлев, О. П. 1992. Фауна городища Башмачка. В: Смиленко, А. Т. *Городище Башмачка 3—4 вв. н. э.* Киев: Наукова думка, с. 123-130.
- Белявцев, В. Г. 2016. Населеніцтва вельбарської культури ў гісторыка-культурным развіцці зямель Беларусі рубяжу II/III — пачатку V ст. н. э. В: Левко, О. Н., Белевцев, В. Г. (ред.). *Славяне на тэрыторыі Беларусі в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Поболя*, 1. Минск: Беларуская навука, с. 384-450.
- Гей, О. А. 2002. Проблемы выделения скифо-сарматских элементов в черняховской культуре. *Stratum plus*, 4, с. 298-314.
- Геродот, 1993. *Геродота турійця з Галікарнаса «Історій» книг дев'ять, що їх називають музами*. Київ: Наукова думка.
- Гимбутас, М. 2004. *Балты*. Москва: Центрполиграф.
- Гопкало, О. В. 2016. Социальная стратификация носителей культуры Черняхов — Синтана-де-Муреш. *Краткие сообщения Института археологии*, 244, с. 65-82.
- Гопкало, О. В., Рудич, Т. О. 2017. Тварини на могильниках культури Черняхів — Синтана-де-Муреш. В: Скиба, А. В., Горбаненко, С. А. (ред.). *Європейська археологія I тисячоліття н. е. Збірник наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко*. Київ: ІА НАН України, с. 75-86.
- Журавльов, О. П. 2016. *Фауна України: археологічні дослідження*. Київ: Олег Філюк.
- Зубарь, В. М. 1982. *Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н. э.* Киев: Наукова думка.
- Кагаров, Е. Г. 1913. *Культ фетишей, растений и животных в древней Греции*. Санкт-Петербург: Сенатская типография.
- Клейн, Л. С. 2015. *Время в археологии*. Санкт-Петербург: Евразия.
- Кравченко, Н. М., 1987. О методике социологического анализа погребального обряда черняховской культуры. В: Генинг, В. Ф. (ред.). *Исследования социально-исторических проблем в археологии*. Киев: Наукова думка, с. 209-227.
- Магомедов, Б. 2001. *Черняховская культура. Проблема этноса*. Люблин: UMKS.
- Маккалох, Д. 2004. *Религия древних кельтов*. Москва: Центрполиграф.
- Никитина, Г. Ф. 1985. *Систематика погребального обряда племен черняховской культуры*. Москва: Наука.
- Папанова, В. А. 2006. *Урочище Сто могил*. Київ: Знання України.
- Рудич, Т. О. 2004. Антропологічний склад населення черняхівської культури Західної України. *Археологія*, 3, с. 37-48.
- Рудич, Т. О. 2014. *Населення Середнього Подніпров'я I—II тисячоліття за матеріалами антропології*. Київ: Майдан.
- Русанова, И. П. 2002. *Истоки славянского язычества*. Черновцы: Прут.
- Русева, А. С. 2013. Відображення похоронного обряду в епіграфічних пам'ятках Ольвії в контексті давньогрецької літературної традиції. *Археологія*, 1, с. 20-60.
- Секерская, Е. П. 1987. Костные остатки животных из поселений междуречья Дуная и Днестра I—IV вв. н. э. В: Самойлова, Т. Л. (ред.). *Новые исследования по археологии Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 149-155.
- Сымонович, Э. А., Кравченко, Н. М. 1983. *Погребальные обряды племен черняховской культуры. Свод археологических источников*, Д 1-22. Москва: Наука.

- Суриков, И. Е. 2002. Законодательство Солона об упорядочении погребальной обрядности. *Древнее право*, 1 (9), с. 8-21.
- Тайлор, Э. Б. 1989. *Первобытная культура*. Москва: Политическая литература.
- Тацит Корнелий, 1993. О происхождении германцев и местоположении Германии. В: Тацит Корнелий. *Сочинения в двух томах*. Санкт-Петербург: Наука, с. 337-356.
- Тимченко, Н. Г. 1968. Фауна поселения Лепесовка. *Природная обстановка и фауны пришлое*, 4, с. 123-136.
- Цалкин, В. И. 1966. *Древнее животноводство племен Восточной Европы и Средней Азии*. Материалы и исследования по археологии СССР, 135. Москва: Наука.
- Цезарь Гай Юлий, 2011. *Записки о войне с галлами*, 1. Москва: Университет Дмитрия Пожарского.
- Bierbrauer, V. 1989. Ostgermanische Oberschichtgräber der römischen Kaiserzeit und des frühen Mittelalters. *Archeologia Baltica*, VIII: Peregrinatio Gothica, II, S. 38-106.
- Jankuhn, H. 1967. Archäologische Beobachtungen zu Tier und Menschenopfern bei den Germanen in der römischen Kaiserzeit. *Philologisch-historische Klasse*, 6: Nachrichten der Akademie der Wissenschaft in Göttingen, 1, S. 117-147.

О. В. Гонкало, Т. О. Рудич

Напутственная мясная пища из погребений культуры Черняхів — Синтана-де-Муреш

В погребениях культуры Черняхів — Синтана-де-Муреш встречаются кости животных и птичьих яйца. Они интерпретировались как заупокойная пища, а не жертвоприношения или свидетельства культа животных (Никитина 1985, с. 57, 58). Кости животных как остатки мясной пищи считались социальным или этническим маркером (Bierbrauer 1989; Гей 2002). В статье с привлечением наиболее полной базы данных погребений культуры и на основе современных представлений о составе черняхівского стада рассматриваются: состав напутственной пищи;

имущественный, в том числе половозрастной, аспект погребального обряда и роль напутственной пищи как признака социальной стратификации черняхівского общества;

территориальный аспект, указывающий на определенные тенденции в выборе напутственной пищи населения разных регионов культуры, различные «кулинарные предпочтения»;

культурный аспект, поскольку традиции и культы могли быть определяющими в выборе напутственной пищи;

хронологический аспект, позволяющий проследить изменения количества погребений с напутственной пищей и ее состав в разные периоды существования культуры.

Были сделаны следующие выводы. Традиции напутственной пищи распространены в ареале культуры повсеместно. 641 погребения (10 % от общего количества) сопровождалась костями животных. Видовая принадлежность животных определена в 522 случаях — это домашние, дикие животные и собаки. В качестве напутственной пищи использовали мясо домашних животных и птиц, птичьих яйца. В составе напутственной мясной пищи значительно преобладает мясо мелкого рогатого скота (258 погребений), курятина (113), птичьих яйца (113), мясо крупного рогатого скота (56), свинина (50), возможно, конина (11).

Мясная пища присутствует в погребениях всех половозрастных групп; из детских — преобладает у детей первого детского возраста, даже у младенцев на грудном вскармливании. В детских погребения чаще всего попадали и птичьих яйца.

Выбор напутственной пищи был обусловлен ландшафтно-географическим, экономическим, культурным и хронологическим факторами.

Ключевые слова: римское время, культура Черняхів — Синтана-де-Муреш, погребальный обряд, кости животных, напутственная пища.

О. Гонкало, Т. Рудич

Funeral meat food from the Chernyakhiv — Sântana-de-Mureș Culture graves

Animal bones and chicken eggs are commonly found in the graves of the Chernyakhiv — Sântana-de Mureș Culture. These have been interpreted as funeral food, and not as sacrifices or traces of animal cults (Никитина 1985, с. 57, 58). The occurrence of animal bones as remains of food is considered to represent social and ethnic markers (Bierbrauer 1989; Гей 2002). On the basis of the most complete database of the Chernyakhiv — Sântana-de-Mureș Culture's graves, and modern views about livestock composition, the following observations are made: the 'menu' of funerary foodstuffs; the characteristics of the burial rites, including the sex-age and the role of food as a feature of social stratification in the Chernyakhiv — Sântana-de-Mureș Culture's society.

A chronological study of funeral food makes it possible to identify changes in the number of burials with food, as well as its composition during the different periods of the Chernyakhiv — Sântana-de-Mureș Culture. In addition, we have identified a territorial aspect which determines certain trends in the choice of funerary food for the population of this culture in different regions, alongside differing «cuisine preferences». Finally, we can determine a cultural aspect to the inclusion of funerary food offerings, as traditions and cults could be influential in the choice of funeral dish.

The following conclusions are drawn. The tradition of including funeral food occurs throughout the entire Chernyakhiv — Sântana-de-Mureș Culture area. 641 graves (10 % of the total) were accompanied by the bones of animals. The species of animals were determined in 522 cases. They include both domestic and wild species, and dogs. The meat of domestic animals and poultry, as well as eggs, were used as funerary dishes. The composition of the funerary dish included sheep / goat (258 graves), chicken (113 graves), eggs (113 graves), cattle (56 graves), pig (50 graves), and, possibly, horse meat (11 graves).

Food (particularly meat dishes) was placed into the graves of all sexes and ages; it is prevalent in Infantis I graves (earliest childhood), and it is even present in the graves of breastfed babies. Eggs were predominantly found in children's graves.

The choice of funeral food was determined by landscape-geographical, economic, cultural and chronological factors.

Keywords: Roman period, Chernyakhiv — Sântana-de-Mureș Culture, funeral rite, animal bones, funeral food.

ГОНКАЛО Оксана Вікторівна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

HOPKALO Oksana, Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalinhgradu ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine. oksana_hopkalo@iananu.org.ua.

РУДИЧ Тетяна Олександрівна, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

RUDYCH Tetiana, Doctor of Historical Sciences, Leading Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalinhgradu ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine. rudich@iananu.org.ua.